

HEA SÕNA VÕIDAB VÕÕRA VÄE

Reet Hendrikson. Kas sõjasõna sünnib sõtta? Erialakeele tõhusus sõjandusterminoloogia näitel. Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 42. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2018. 251 lk.

25. septembril 2018 kaitses Tartu Ülikoolis doktorikraadi Reet Hendrikson teemal „Kas sõjasõna sünnib sõtta? Erialakeele tõhusus sõjandusterminoloogia näitel”. Oponent oli dr Walter Wintschalek Austria Riigikaitseakadeemiast. Doktoritöö on tänaväärne täiendus Eesti terminoloogiateemaliste väitekirjade reas, mis pole kuigi pikk, ja selle peamine väärtus seisneb selles, et see annab usaldusväärse (katsetega tõestatud) sotsiolingvistilise vaate terminitöö põhimõtetele-ideaalidele ja nende tegelikule rakendatavusele. Ühtlasi avab see paljude klassikaliste dilemmade tausta ning pakub mõtteainet mitte ainult terminikorraldusega tegelejatele, vaid ka keelekorraldajatele laiemalt. Kindlasti aitas töö õnnestumisele kaasa seegi, et autor ise töötab iga päev selle teemaga oma ametikohustuste tõttu (on Kaitseväge Ühendatud Õppeasutuste (KVÜÕA) terminoloog-keeletoimetaja ja lektor) ning ta oli aastatel 2005–2017 Kaitseministeeriumi sõjanduse ning julgeoleku- ja kaitsepoliitika terminoloogiakomisjoni püsiliige. (Sel-

guse mõttes lisatagu, et ka siinkirjutaja oli nimetatud komisjoni liige.) Aastast 2018 on Eesti sõjandusterminoloogia arendamine KVÜÕA vastutusel.

Doktoritöö on artikliväitekiri, mis koosneb neljast artiklist (kõikide ainuautor on Reet Hendrikson, oma märgatava panuse tulemuste saamiseni andsid tema kolleegid, kes on artiklites nimetatud) ning kokkuvõtvast ülevaateartiklist. Sissejuhatuses sõnastab autor teda eeskätt huvitavad küsimused: kuidas eristada erialavajadustest motiveeritud keelepruuki isikustilist ja halvast stiilist; miks näib nii, et erialainimesed võivad saada oma eriala sõnadest erineval moel aru; kas see erinev arusaam võib põhjustada kriitilisi olukordi; kas standardimine vähendab neid ohte ja kui võrd tuleb terminikorrastuses arvestada kasutajate vaateid ja terminieelistusi. Nagu tõdeb autor, on need põhimõttelised, kuigi esmapilgul ehk naiivsena näivad küsimused.

1. artikli põhiteema on KVÜÕA ohvitseride vaated oskuskeelekorraldusele. Artikli aluseks on KVÜÕA-s kirjutatud magistritööd, mis omakorda sisaldasid ohvitseride seas korraldatud küsitluste tulemusi, ning terminoloogiateemal kirjutatud esseekatked. Ladusalt kirjutatud ülevaatest selgub, et ohvitserid märkavad küllalt hästi seniste terminite puudusi ja vastuolusid (terminisegadikke) ning nende põhjusi. Vähe-

malt osa neist muretseb ka inglise keele mõju pärast. Märkimist väärib aga näiliselt üllatav asjaolu, et ohvitseride vaated oskuskeelekorraldusele on üsna konservatiivselt ranged, mis vastavad n-ö klassikalisele terminikäsitusele: mitte lubada sünonüüme, iga mõistet tähistagu vaid üks termin ja selle kasutamine tehtagu käskkirjaga kohustuslikuks. Autor peab selle üheks põhjuseks eriala iseloomu (range käsuliini järgimine).

2. artikli teemaks on kujundlikkus oskuskeeles – kuivõrd see segab või on vastuolus terminoloogia üldiste põhimõtetega. Alustuseks defineerib autor klassikalise ja sotsiokognitiivse terminoloogiateooria ning esitab hea ülevaatliku tabeli, millega võib üldjoontes nõustuda. (Tabelit on pisut täiendatud 4. artiklis.) Autor refereerib ohvitseride terminiarusaamu põhiliselt kahe termini(pesa) näitel: *kanaliseerima* (sõjandusterminite andmebaasi Militerm tähendus 'vastast kitsasse liikumiskoridori suunama') ja *kannibaliseerima* ('osadeks võtma'). Mõlemad leiavad ohvitseride seas heakskiitu, teise kohta arvab küll analüüsi koostanud ohvitser, et parem vaste oleks *osandama*. Autor arutleb, kas ja kuidas on kujundlikkus termini omadusena kasulik. Ta esitab klassikalise vaate, mille kohaselt kujundlikkust tuleks vältida (Eestist esitab ta selle vaate kinnituseks kahe keeleteimetaja taustaga inimese sõnavõtte), ja vastandab sellele uuema käsituse, milles kujundlikkus on pigem termini mõistmist toetav loomulik omadus. Siin on kolm küsimust. Esiteks ei sõandaks väita, et eesti oskuskeelekorraldus oleks üheselt kujundlikkuse vastu (selliseid tsitaate tuleks leida terminoloogidelt, mitte keeleteimetajatelt), iseasi on, et seda võiks autori arvates rohkem möönda. Teiseks tundub, et nende kahe pesa (*kanaliseerima* ja *kannibaliseerima*) analüüs lähtus puhtalt kujundlikkuse aspektist, aga jättis mainimata võimaluse, et need terminid olid inglise keelest motiveeritud ja see põhjendab nende soodsat vastuvõttu

ohvitseride seas, kes teavad ilmselt vastavaid inglise termineid. Kolmandaks tekib küsimus, kas ja kuivõrd saab neid pidada kujundlikeks, lähtudes puhtalt eestikeelsest terminist. *Kanaliseerima* ehk on ka eesti keele pinnal kujundlik, ent küsitav on, kas saab kujundlikuks pidada sõna *kannibaliseerima*, mida eestlane seob ilmselt sõnaga *kannibal* 'inimesesööja' (etümoloogia seob selle sõna ühe hõimu nimetusega, mis on tulnud prantsuse keele vahendusel). Pilk Ameerika inglise keele allikatele (Merriam-Webster) näitab, et *cannibalize* osadeks võtmise tähenduses on suhteliselt hiline, pärinedes Teise maailmasõja ajast. Siinkirjutaja arust on *kannibaliseerima* otsene inglise laen (toorlaen¹) ja kujundlikkus ei ole selle analüüsis esmane faktor.

3. artikli huviobjekt on jällegi ohvitseride arutelu põhjal kujundatud vaated ülediferentsimisele ja terminite erinevale tunnetusväärtusele. Autor arutleb teemal, mil määral kajastab terminite erinevus eri mõisteid ja kuhu tõmmata piir otstarbeka ja ebaotstarbeka ehk ülediferentsitud mõisteeristuse vahele. Autor jõuab järeldusele – nii vähemasti jääb kõlama –, et otsustavaks on eriala vajadused ja piiritleda tuleb juhtumhaaval. Arutlusteema on kahtlemata põnev ja olen sõjandusterminoloogia komisjoni liikmena olnud vägagi sageli tunnistajaks piinavale vaidlusele, kas lisandunud tunnusega X mõiste on uus, eraldi mõiste (ja panna andmebaasi eraldi kirjena) või olemasoleva mõiste variatsioon, mille puhul piisab näiteks märkusest. On üsna mõistetav, miks autor ei jõua selgete järeldusteni, aga tuleb tunnistada, et kogu arutelu tundus mulle lugejana natuke haraline ja hajus.

¹ Olen nõus, et see termin on sageli hinnanguline, ent samas on kindlasti mõnel toorlaenuna käsitataval terminil selgeid tunnuseid (ortograafia, morfoloogia, tuleuskäik vm), mis lubaksid seda toorlaenuks kvalifitseerida.

4. artiklit saab pidada väitekirja keskseks ja ühtlasi huvitavaimaks osaks, kuigi autor märgib ise selle tagasihoidlikult uuringuülevaateks. Huvitavad on nii idee (uurida terminite mõistetavust üsna realistlikuna paistvates oludes) kui ka uuringu tulemused (mitu hüpoteesi ei leidnud kinnitust). Sissejuhatuses antud teoreetiline ülevaade on ammendav. Kiiduväärne on see, et autor kirjeldab nii üksikasjalikult uuringu meetodeid ja olusid ning analüüsib võimalikke segavaid tegureid; seda ei esinegi väga sageli. Tulemuste interpreteerimisel leidis autor nii ootuspäraseid seoseid (uudisterminite mõistetavus oli väiksem) kui ka vähem ootuspäraseid seoseid (kujundlikkus ei mõjutanud mõistetavust, vastajate auaste, relvaliigiline kuuluvus ega läbitud täiendusõpe ei mõjutanud mõistetavust; küll oli aga parem mõistmine neil, kes ise õpetavad, samuti Balti Kaitsekolledžis õppinutel). Termin *löögi* analüüsimisel mainib autor võimalikku konteksti mõju, mis viib mõttele, et vahest oli kontekstil suurem osa ka muude terminite mõistetavuse suurendamisel või vähendamisel. See on ehk selle uuringu kõige suurem küsimärk. Kui tahta seda kõrvaldada, tuleks loobuda põhimeetodist (realistliku olukorra matkimine), millel oleksid omakorda tagajärjed. Kokkuvõttes tuleb uuringut pidada siiski väga sisukaks ja kasulikuks ning see annab ainet aruteluks.

Ülevaateartikkel on nelja artikli kokkuvõte. Üldiselt on need neli artiklit suhteliselt hästi tervikuks seotavad. Ülevaates on uut ja põnevat arutelu, eriti just suhtlustõhususe teemal. Autor jõuab järeldusele, et terminite mõistetavus ei ole üksüheselt seotud teguritega, mida traditsioonilistes terminikäsitlustes on peetud põhiprobleemideks, sh kujundlikkusega. Termin *mõistetavus* sõltub paljudest teguritest, nii keelesisestest kui ka keelevälistest, mille eri kombinatsioonid annavad erinevaid

tulemusi. Olulisim mõjutaja on suhtlusosaliste koodide ühisosa suurus, eeskätt ühine väljaõppetaust.

Kinnitust leidis asjaolu, et standardi muutmisel tuleks suhtuda suure ettevaatusega, kuigi muutmine on mõnel juhul kindlasti põhjendatud.

Küsitlustes ilmnes seos terminikuju häirivuse ja mõistmisraskuse konstaterimise vahel, st kui termin erialainimest häirib, siis kaldutakse seda pidama ka mõistmist raskendavaks. Samas arvatakse ja tegelik mõistmisraskus ei olnud aga võrdne. Katsetega kindlakstehtud mõistmisraskusi võisid mõjutada veel muud tegurid, mistõttu lõplikke järeldusi teha ei saa. Väitekirja lubab eeldada, et ainuüksi termini ja selle tähenduse fikseerimine ei taga erialakeeles mõistetavust, vaid vastutus on rohkem koostööle orienteeritud suhtlusosalistel.

Ülevaateartiklit läbib mitmel kujul kinnitus, et senine uurimus lähtub keele- ja terminoloogiasandist, mis aga osutub erialasuhtluse seisukohast ebaotstarbekaks. Mitmel pool rõhutatakse vajadust kuulata erialainimeste arvamust. Ridade vahelt võib lugeda, et terminoloogid (või keeleinimesed) sekkuvad liigselt terminiloomesse. Olen siiski senistest Eesti terminoloogiakäsitlustest aru saanud, et tulemuslik terminite eeldab erialainimeste ja keeleinimeste koostööd, mistõttu ma ei alahindaks kumbagi; koostöö vajalikkust kinnitab siin-seal ka autor. Sõjandusterminoloogia komisjonis olid põhivaidlejad erialainimesed omakeskis (sisulistes küsimustes), termini keelise vormi suhtes oldi enamasti leplikud. Paljud erialainimesed, nt Uno Mereste ja Heido Ots, on olnud aktiivsed oskuse- ja keelekorraldajad.

Reet Hendriksoni doktoriväitekirja on iseseisev, originaalset lahendust sisaldav uurimistö, mis annab vajaliku panuse Eesti terminoloogiamõtte arengusse. Selle põhiväärtus on praktilise terminikorrastuse teoreetilise aluse täiendamises, uute terminoloogiateooriate tutvustamises ja terminite liht-

sustatud arusaamade õõnestamises. Kiitmist väärivad autori julgus otsida pragmaatilisi vastuseid väga elulistele küsimustele. Ja muidugi on väitekirjapanus sõjandusterminoloogia arendamisse.

Pealkirjas antud vanasõna oleks sobinud äsja hingusele läinud sõjandusterminoloogia komisjoni lipukirjaks, ent muidugi sobib see suurepäraselt ka Reet Hendriksoni väitekirja kohta.

PEETER PÄLL